
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LI

Београд 2004

Г

Е

И

UDC 39 (05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

LII

Editor in chief:
DRAGANA RADOJIČIĆ

Editorial board:
LASTA ĐAPOVIĆ, RADOST IVANOVA, MIROSLAVA
LUKIĆ-KRSTANOVIĆ, SOFIJA MILORADOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIC,
DRAGANA RADOJIČIĆ, GOJKO SUBOTIĆ, BOJAN ŽIKIĆ

Secretary:
MARIJA ĐOKIĆ

Accepted for publication by the reference of associate member of the SASA
Vojislav Stanovčić at the VIII session, Department of Social Sciences SASA,
October 4th 2004.

Belgrade 2004

УДК 39 (05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LII

Уредник:
ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ

Уређивачки одбор:
ЛАСТА ЂАПОВИЋ, БОЈАН ЖИКИЋ, РАДОСТ ИВАНОВА,
МИРОСЛАВА ЛУКИЋ-КРСТАНОВИЋ, СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ,
МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ

Секретар уредништва:
МАРИЈА ЂОКИЋ

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној
4. октобра 2004. године на основу реферата дописног члана САНУ
Војислава Становчића

Београд 2004

Издавач:

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636-804

Рецензент:

дописни члан САНУ ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ

Лектор:

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

Превод на енглески:

ЈЕЛЕНА ЧВОРОВИЋ

Коректор:

МИРЈАНА РАДОВАНОВИЋ

Технички уредник:

ДАВОР ПАЛЧИЋ

Штампа:

ЧИГОЈА, Београд

Тираж:

500 примерака

Штампање финансирано из средстава Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

Део радова у овом Гласнику резултат су рада на пројектима: Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157) и Савремена сеоска и градска култура — путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39 (05)

ГЛАСНИК Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / уредник Драгана Радојичић. — Књ. 1, бр. 1/2 (1952)– . — Београд (Кнез Михаилова 35/III) : Етнографски институт САНУ, 1952– (Београд : Чигоја). — 24 cm

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR.-ID 15882242

САДРЖАЈ — SUMMARY

<i>Љиљана Гавриловић</i> , Етнографија виртуелне реалности	9
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , The Ethnography of Virtual Reality	16
<i>Бојан Жикић</i> , Гест у егзотеричном контексту	17
<i>Bojan Žikić</i> , Gesture in an Exoteric Context	28
<i>Nevena Ćurčić</i> , Texts, Audiences and Relations of Power Research Paradigms in Media and Cultural Studies	29
<i>Невена Ћурчић</i> , Медијски текстови, публике и односи моћи истраживачке парадигме у студијама медија и културе	40
<i>Мирослава Малешевић</i> , Снови о будућности: како дечаци и девојчице виде своје родне улоге	43
<i>Miroslava Malešević</i> , Dreams About the Future — How Boys and Girls Perceive Gender Roles	51
<i>Мирослава Лукић Крстићановић</i> , Фолклорно стваралаштво у бирократском коду — управљање музичким догађајем	53
<i>Miroslava Lukić Krstanić</i> , Folklore in Bureaucracy Code / Running a Music Event	65
<i>Марина Симић</i> , Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилића	67
<i>Marina Simić</i> , Identity Construction of a Football Club on the Example of FC Obilic	80
<i>Иван Ђорђевић</i> , Улична прослава Нове године у Београду	81
<i>Ivan Djordjević</i> , Street Celebration of New Year's Eve in Belgrade	90
<i>Александар Крел</i> , Путеви трансформације традиционалних дечијих игара Срба у Товаришеву	91
<i>Aleksandar Krel</i> , Changes in Traditional Children's Games Among Serbs in Tovariševo	108

<i>Младена Прелић</i> , Крсно име (крсна слава) код Срба у Будимпешти и околини у функцији одржавања етничког идентитета	109
<i>Mladena Prelić</i> , Maintaining Ethnic Identity: Family Patron's Day Among the Serbs in Budapest and Surrounding Area	115
<i>Мирјана Павловић</i> , Матерњи језик као један од етничких симбола Срба у Темишвару	117
<i>Mirjana Pavlović</i> , Native Language as an Ethnic Symbol. Serbs in Timisoara	126
<i>Александра Павићевић</i> , Нека питања спољних миграција југословенског становништва током друге половине двадесетог века — Време за преиспитивање? —	129
<i>Aleksandra Pavićević</i> , A Few Questions Concerning Exterior Migrations of Yugoslav Population During the Second Half of the 20 th Century — A Time for Reconsideration —	136
<i>Петер Славковски</i> , Традиционална култура словачких мањина у средњој и југоисточној Европи	139
<i>Peter Slavkovski</i> , Traditional Culture of Slovakian Minorities in Central and Southeastern Europe	145
<i>Јелена Ћворовић</i> , Reproductive Behavior, Ethnicity and Socio-Economic Status — A Comparison of two Serbian Gypsy Groups	147
<i>Јелена Ћворовић</i> , Репродуктивно понашање, етницитет и социо-економски статус — Поређење две групе Рома	152
<i>Сања Златановић</i> , Василица и самоодређење Рома	155
<i>Sanja Zlatanović</i> , Vasilica and Self-Determination of Roma	164
<i>Милош Луковић</i> , Цинцари у Урошевцу и другим „косовским железничким варошима“ — Прилог историји Цинцара у Србији —	165
<i>Miloš Luković</i> , Tzintzars in Uroševac and Other Kosovo' Rail Centers — a contribution to the history of Tzintzars in Serbia —	185
<i>Мирко Барјактаровић</i> , Религија и насеље као чувари народносног	187
<i>Mirko Barjaktarović</i> , Religion and Settlement as Preservers of Ethnicity	197
<i>Никола Пантелић</i> , Градска породица и традиција осамдесетих година XX века	199
<i>Nikola Pantelić</i> , Urban Family and Tradition in the 1980's	204
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије — митска бића Тамнаве	205
<i>Ivica Todorović</i> , Mythical Creatures of the Tamnava Region: A Basic Mytological Code in the Serbian Folk Religion	225
<i>Бојан Јовановић</i> , Вампир као метафора	227
<i>Bojan Jovanović</i> , Vampire as a Metaphor	233

<i>Гордана Благојевић</i> , Прилог проучавању вампира у Срба или лужничке приче о вампиру	235
<i>Gordana Blagojević</i> , A Contribution to the Vampire Studies Among Serbs or Vampire Stories From Luznica	242
<i>Ласџа Бајковић</i> , Највећа жртва — Жртвовање сопственог детета као мотив у словенској народној књижевности	243
<i>Lasta Djapović</i> , The Main Sacrifice — Sacrificing own children in Slavic folk literature	255
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима	257
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Temporal Settling of Holidays and Annual Customs in Villages at the Foot of the Avala Mountain	266
<i>Зоран Гудовић</i> , Неке архаичне црте у друштвеном животу Брскућана (Етнографске забелешке)	267
<i>Zoran Gudović</i> , Some Archaic Traits in Social Life of Brskuceans (Ethnographical Notes)	280
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Одлике родбинске терминологије у врањском крају	283
<i>Jadranka Djordjević</i> , Kinship Terms in the District of Vranje	293
<i>Десанка Николић</i> , Шаливе ерске приче из ариљског краја	295
<i>Desanka Nikolić</i> , Humorous “Era” Stories from the Arilje Region	300
<i>Драгана Радојичић</i> , Санитарни кордон	301
<i>Dragana Radojičić</i> , Sanitary Cordon	310
<i>Мирослав Свирчевић</i> , Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва	311
<i>Miroslav Svirčević</i> , Migrations in Serbia During the 18 th Century and Patriarchal Society Institutions	326
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Преглед словеначких часописа из етнологије (2000–2003)	327
<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> , Библиографија проф. др Ђурђице Петровић — 1. део (1927–2003)	335

Прикази

<i>Софија Милорадовић</i> , Невенка Миловановић, <i>Доња Муџница. Варош међу селима</i> , Параћин 2003, 505 стр.	357
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Радоје Д. Цветић, Пиносава — подавалско насеље, Београд 2003, Библиотека <i>Хроника села</i> , с. 1–351.	358
<i>Душан Дрљача</i> , Етнологија у часопису шабачког Музеја — Годишњак Народног музеја у Шапцу, бројеви 1, 2 и 3 (2000, 2001. и 2002)	360

In memoriam

Бојан Жикић, Проф. др Душан Бандић (1939–2004) 363

Сећање

Никола Панџелић, Ранко Финдрик (1922–2004) — Неимар музеја „Старо село“ у Сирогојну 365

Аутори у Гласнику ЕИ САНУ ЛП 369

Упутство ауторима 371

Јадранка ЂОРЂЕВИЋ
Етнoграфски институт САНУ, Београд

УДК 811.163.41'373.234
Оригинални научни рад

ОДЛИКЕ РОДБИНСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У ВРАЊСКОМ КРАЈУ*

Предмет овога рада су сроднички називи, тј. називи који се користе за крвне и афиналне сроднике у врањском крају у другој половини двадесетог века. Рад се заснива на етнографској грађи, која је прикупљена током истраживања родства и институције наслеђивања у овој средини. Емпиријско истраживање је вршено у Врању и околним селима, у периоду од 1996. до 2003. године. Терминологија родства представља комплексну проблематику. Њено изучавање пружа низ могућности за сагледавање различитих аспеката сродничког система, али и осталих сегмената друштва, о чему сведочи и овај прилог.

Кључне речи: терминологија родства, сроднички називи, родбински односи, Врање и околина.

Сродничка терминологија представља скуп термина који се користе у обраћању сродницима или у вези са њима, па их тако називамо сродничким терминима, односно сродничким називима. Образовање сродничких назива зависи од низа фактора, пре свега од карактера језика и структуре родства. Проучавање терминологије родства у Врању и околини вршено је у оквиру истраживања сродничких односа и институције наслеђивања. Емпиријско истраживање,¹ чији се резултати износе овом приликом, спроведено је у самом граду и у околним селима, у периоду од 1996. до 2003. године. Иако је истраживање хронолошки везано за период друге половине двадесетог века, треба напоменути да су бележени и они сроднички термини који су коришћени на овом простору у једном дужем временском раздобљу.

Основни задатак рада је да покаже који се сроднички називи користе у овој средини у проучаваном периоду. Дубља анализа генезе и трансформације наведених сродничких назива је изостављена, јер захтева већи степен мултидисципли-

* Рад је део пројекта бр. 2157: *Традиционална култура Срба — системи представљања, обреда и социјалних институција*, који је у целости финансиран од стране МНЗЖС РС.

¹ Теренско истраживање је обављано у више наврата у поменутом периоду. Изворна грађа је прикупљена помоћу следећих метода теренског рада: боравак на терену са опсервацијом и разговор са казивачима. Обављено је такође и испитивање помоћу упитника-анкете. Узорак на којем је обављено истраживање чине казивачи оба пола, старости између 20 и 70 година, који живе у граду или у неком од испитиваних села (Дубница, Горњи и Доњи Вртогош, Нерадовац, Требешине и Првонек).

нарности у истраживачком поступку и свеобухватнији приступ проблему, који овом приликом није било могуће у целини применити.

Терминологија сродства код Срба се, с обзиром на њене основне карактеристике² и поделу сродничких система коју даје L. H. Morgan,³ може сврстати у дескриптивни систем. Употреба сродничких термина произилази из места које појединац — с обзиром на своју полну и старосну припадност — заузима у сродничкој структури. У нашој терминологији сродства термини се групишу и у односу на врсту сродства између појединаца. Према томе, с једне стране имамо термине који се користе за консангвине, а с друге стране — оне који се користе за афиналне сроднике. Терминологија сродства, која се образовала и која постоји у средини у којој је вршено истраживање, свакако има све основне одлике сродничке терминологије која се користи код Срба, с тим да постоје одређене посебности с обзиром на порекло или облик, те начин употребе одређених сродничких назива. Специфичности на које се наилази доводе се у везу са културним и друштвеним контекстом у којем су сроднички називи образовани или коришћени.

Полазећи од субјекта ка његовим прецима, наилази се на следеће сродничке називе.⁴

Појединац родитеље свог оца или своје мајке назива *баба* и *деда*, односно *бабо* и *дедо* (оба у обраћању). Осим назива *баба* за очеву, односно мајчину мајку, постоји и назив *нана*,⁵ који у обраћању гласи *нано*. Употреба два назива за једног сродника, односно за означавање једног сродничког односа, представља одлику наше терминологије сродства. На постанак и употребу два назива за поменути сроднички однос утицало је више чинилаца. Први, али не и најзначајнији — старост сродника. Казивачи истичу да се назив *баба* обично користи за ону бабу која је по годинама старија. Веома битан чинилац који утиче на избор назива за ову врсту сродства јесте и емотивна везаност сродника, односно степен привржености који постоји између бабе и унука, односно унуке. Тако ће се у случају присног, емотивно обојеног односа, користити назив *нана*. Уколико се обе бабе називају истим сродничким термином, што такође није реткост, онда се уз њега додаје и лично име сродника о којем је реч. Постојање два сродничка назива за један сроднички однос, у овом случају за мајчину или очеву мајку, доводи се у везу са улогом

² За потпуније објашњење одлика сродничке терминологије код Срба видети радове: Јошо Ф. Иваншевић, *Народни називи родбине и сродбине*, Сарајево 1931; Радомир Ракић, *Терминологија сродства у Срба, Етно-антрополошки проблеми*, Монографије 13, Београд 1991; Мирко Барјактаровић, *О сродничким називима код нас и њиховом делимичном неслагању*, Гласник Етнографског музеја 50, Београд 1986, 164–168; Ј. Митровић, *Називи за сроднике појмовама и предака*, Гласник Етнографског музеја 49, Београд 1985, 182–183.

³ Morgan H. Luis, *Drevno društvo*, Београд 1981; 361.

⁴ У овом раду су приказани сроднички називи за најближе крвне и афиналне сроднике. Приликом истраживања забележени су и сроднички термини за генеалогски даље рођаке и за оне који се убрајају у врсту духовног сродства. Међутим, о њима ће бити говора у неком другом излагању.

⁵ Употреба назива *нана* (у обраћању) за мајку датира из периода турске владавине на овим просторима (Момчило Златановић, *Речник говора Лужне Србије — провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.*, Врање 1998, 249), али се не може са сигурношћу одредити период у коме се овај назив користио за мајку, односно — када је тачно почео да се употребљава за бабу. Објашњавајући порекло и употребу овог назива у проучаваној средини, М. Златановић наводи да овај назив води порекло од турског термина *нине*, који се користио за мајку и бабу, а данас се користи за очеву или материну мајку. Приликом мог истраживања сродничке терминологије у врањском крају нисам наишла на употребу назива *нана* за мајку. Међутим, и у *Рјечнику* В. Ст. Караџића стоји назив *нана* као синоним за мајку (*Српски Рјечник искумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, четврто државно издање, Београд 1935, 412), што ће рећи да није дошло до промене у самом називу, већ у његовој употреби.

бабе при васпитавању деце, односно унука. Међутим, постојање два назива за бабу није последица само њене улоге у оквиру породице, већ има везе и са постојањем два сродничка назива за мајку.⁶ Из овог произилази да је један сроднички термин — *нана*, био у употреби за називање мајке и бабе. Поменути начин називања указује на генезу сродничких термина, тј. на промене у њиховом коришћењу током одређеног историјског периода.

Сроднички називи *баба* и *деда* користе се и за оне сроднике који се налазе на истом генерацијском нивоу као „рођени“⁷ баба и деда. То су дедина или бабина браћа и сестре, односно очева или мајчина тетка, стриц, стрина.

Субјекат за свог оца користи називе *џаџа* (основни облик, односно *џаџо* (у обраћању) и *џаџе* (у обраћању)). Овај последњи је старији начин називања оца. За мајку се користе називи *мамо* и *мајке* (оба у обраћању). Осим поменутих, постоје и други начини називања родитеља. На избор одређеног назива утиче и природа односа између сродника. Често се може чути да деца родитеље називају личним именима. Употреба личног имена уместо сродничког назива није нова појава у сродничкој терминологији, ако се она сагледава у целини. Међутим, пракса да се родитељи називају личним именом — новијег је датума. Казивачи наведено доводе у везу са мањим степеном ауторитарности у односу родитеља према деци. Деца приликом обраћања родитељима користе и друге називе — *ћалко* за оца и *кево* за мајку, који у ствари представљају само изведеницу из основног облика већ постојећих сродничких термина.⁸ Деца неретко употребом одређеног неформалног⁹ назива желе да минимизирају васпитну улогу својих родитеља, али и да допринесу остваривању приснијег, мање формалног односа са родитељима. Овде је потребно напоменути да се сроднички називи у ствари користе упоредо са личним именом. Употреба личног имена је забележена, пре свега, код деце чији се родитељи, с обзиром на године старости, могу сврстати у категорију млађе генерације становништва.

Једна од карактеристика терминологије сродства код Срба јесте превага термина мушког пола.¹⁰ Тако се многи термини за женске сроднике изводе из термина за мушке. Пример таквог формирања сродничког назива јесу и називи за стрица и стрину. Међутим, у врањском крају се за очевог брата не користи назив стриц, него *чича*¹¹ (основни облик), односно *чика* (хипокористик од *чича*), који у обраћању гласи *чико*. Од свих је наведених назива најинтересантнији назив *чичин* (и у обраћању — *чичин*). Овај назив је новијег датума,¹² и у односу на претходно поме-

⁶ О томе видети у: Р. Ракић, *Терминологија сродства у Срба*, 1991, 70.

⁷ Израз *рођени* се најчешће користи као синоним за крвно сродство, али и у ситуацији када се жели истаћи степен сродничке повезаности. У горе наведеном примеру израз *рођени* користи се за означавање степена сродства између крвних сродника.

⁸ За потпуније објашњење видети: Р. Ракић, *Терминологија сродства у Срба*, 1991, 68, 72.

⁹ М. D. Schneider и С. G. Homans су сродничке термине, с обзиром на њихов облик и прилике у којима се користе, сврстали у две групе. Једну чине формални, а другу неформални називи за сроднике (David M. Schneider and George C. Homans, *Kinship Terminology and the American Kinship System*, *American Anthropologist* Vol. 57, 1955, 1194/1208).

¹⁰ Р. Ракић, *н. д.*, 45–46.

¹¹ Мишљења о пореклу наведеног сродничког назива су различита. Једна група аутора га сматра балканским турцизмом у српском језику, а друга дели мишљење да је у питању словенска реч (за потпуније објашњење видети у: Марта Бјелетић, *Турцизми у српскохрватској терминологији сродства*, Јужнословенски филолог LI, Београд 1995, 207).

¹² Колико ми је познато, тај се назив јавља у граду, и то крајем осамдесетих година двадесетог века. Испитаници наводе да овај назив у ствари представља изведеницу од основног назива за стрица. Међутим, казивачи нису знали да ми објасне када је тачно и где назив *чичин* почео да се користи.

нута ретко се употребљава. Користи се само у непосредној интеракцији стрица и братанца, и то у случају када постоји присан однос између тих сродника. Подаци којима се засад располаже, не указују на употребу овог назива у случају када се братаница обраћа стрицу, независно од остварене блискости у њиховом односу.

Стѝрина (основни облик) и хипокористик *стѝринка*, односно *стѝрино* и *стѝринке* (оба у обраћању), називи су за стричеву жену. *Стѝринка* је архаичнији назив и ређе се користи од назива *стѝрина*. Појединац у случају када има више стричева и стрина, у циљу прецизнијег одређивања сродника којем се обраћа или о којем говори, уз сроднички назив додаје и лично име сродника.

Мајчин брат се назива *ујко* или *ујке* (оба у обраћању), основни облик је *ујка*, а назив *ујна* користи се за ујакову жену.

Називи *шѝйка* и *шѝйка* се користе за мајчину и очеву сестру, док се сроднички термин *шѝеча* користи за теткиног мужа. У сеоској средини се за течу, уз поменуте називе, наилази и на употребу назива *шѝйин*, односно *шѝйине* (у обраћању). Ради се о архаичном сродничком термину, који се данас ретко користи. Познаје га, пре свега, старија генерација Врањанаца, тј. испитаници који су се са тим називом сусрели и почели да га користе у детињству.

На основу наведеног се може приметити да се очев и мајчин брат називају различитим терминима. За разлику од тога, за очеву и мајчину сестру користи се један назив. То је само једна од одлика наше терминологије сродства, која се посматра као последица општих друштвених прилика у којима су термини формирани.¹³ Употреба различитих назива је повезана и са местом и улогом коју су ти сродници, тј. стриц и ујак, имали у сродничкој структури и традицијском друштву уопште. Овде се првенствено мисли на поступање у складу са принципима патрилинеарности и патрилокалности у оквиру брачног и сродничког система. Линија сродства не представља фактор који данас битније утиче на формирање и одржавање сродничких односа. Упркос томе, терминолошки наглашена разлика ипак је присутна.

За одређивање места и улоге појединца у оквиру сродничке структуре била је од значаја и његова старосна припадност. Наведена одлика нашег сродничког система огледа се и у употреби одређених сродничких термина. Тако, рецимо, постоје два назива за једног сродника с обзиром на његове године старости. Овде се првенствено мисли на називе за сроднике који се налазе на истом генерацијском нивоу као и субјекат. *Браћ* и *сестѝра* су основни називи које појединац користи за брата и сестру. Међутим, када се жели истаћи њихова старосна припадност, онда појединац старијег брата назива *баћо* или *баће* (оба у обраћању), а млађег — *брацо* (у обраћању). Слично поменутом, за старију сестру користе се називи *сека* (основни облик), *дадо* (у обраћању) и *даћке*¹⁴ (у обраћању). За млађу сестру не постоји посебан сроднички термин. Она се назива личним именом. У непосредној

¹³ Р. Ракић, *Терминологија сродства у Срба*, 1991, 48.

¹⁴ Називи *дада* и *даћка* (основни облици) су старијег порекла и могу се посматрати као архаични сроднички називи који се данас ретко користе. Према В. Ст. Караџићу, назив *дада* се користио за мајку (*Српски Рјечник истѝумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, четврто државно издање, Београд 1935, 114). Наведено би ишло у прилог схватању казивача да се употреба наведеног термина за старију сестру може извести из њене улоге у породици. Наиме, старија сестра је у одсуству родитеља била дужна да брине о млађим сестрама и браћи. Слично мишљење је изнео и А. Шкаљић. Он порекло речи *дада* изводи из турске речи *дади*, *дада*, која у преводу значи „жена која се брине о деци“ (Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево 1989, 203). Употребу термина *дада*, и из њега изведеног *даћке* за старију сестру у врањском крају М. Златановић посматра као турцизам у српском језику (М. Златановић, *н. д.*, 90).

интеракцији сродника и иначе постаје све распрострањенија употреба личних имена уместо сродничких термина.

За брата и сестру од стрица користе се називи: *браћ* од *чичу*, *сестџра* од *чичу* или *на чичу ми сестџра*. Слично се називају и брат и сестра од тетке или ујака: *браћ* од *џејџку*, од *џејџку ми сестџра*; *сестџра* од *ујку*, *браћ* од *ујку*. Уколико појединац нема само једног стрица, ујака или тетку, онда се родбинска веза са особом о којој је реч додатно образлаже тако што се дода и име стрица или тетке о чијем је детету реч. Међутим, у непосредном контакту се најчешће користи лично име сродника коме се појединац обраћа.

У наставку се наводе термини за сроднике који се, полазећи од субјекта, сврставају у категорију потомака.

Сроднички називи *унук* и *унука* користе се за децу своје деце. Поменути називима субјекат назива и унуке од брата или сестре. У случају када се сродничка веза жели додатно објаснити, онда се уз сроднички назив додаје име сина или кћери о чијој деци је реч. Појединац у непосредном обраћању унуцима користи њихова лична имена.

Упркос томе што постоји одређени сроднички термин за дете мушког пола — *сине* (у обраћању), те за женско дете — *ћеро* (у обраћању), родитељи децу у непосредном обраћању често називају личним именима. Тепање, односно употреба хипокористика приликом ословљавања детета или деце, један је од примера када се у циљу изражавања емотивне везаности користе неформални називи за сроднике. У том смислу се најчешће користе изрази: *џиле мајкино*, *мацо*, *срећо*, *љубави* и њима слични. Основна намера таквог називања, по свему судећи, произилази из потребе и жеље да се укаже на постојање већег степена блискости у сродничком односу. Постојање и употреба других, несродничких назива свакако је од значаја за истраживање сродничке терминологије. Међутим, потребно је имати у виду да називи посматрани изван контекста не значе много, тј. неопходно је посматрати их у складу са самом ситуацијом у којој су забележени.

Пре него што се наведу термини којима се називају афинални сродници, потребно је указати и на називе који су у употреби за сроднике који се налазе на генерацијском нивоу појединчеве деце.

Браћанац и *браћаница* су називи које субјекат користи за братовљевог сина и кћерку. Поменута сродничка веза се може изразити и синтагмама. Примери таквог начина називања су: *од браћиа ми син*, *ћерка од браћиа*, *на браћиа дејџе* и слично. Појединац братанца и братаницу у непосредној интеракцији назива личним именима.

Слично наведеном, постоје називи за сестрину децу — *сестџрић* и *сестџричина*, мада је потребно рећи да се у свакодневной комуникацији чешће употребљава синтагматски начин означавања поменутог сродничког односа: *на сестџру ми дејџе*, од *сестџру ми син* и томе слично. Приликом непосредног обраћања сроднику користи се лично име уместо сродничких термина.

Називи за братовљевог и сестрину децу грађени су према основном сродничком односу брат/брат или сестра/брат, односно брат/сестра или сестра/сестра. Наведено важи и за грађење осталих сродничких назива. У том смислу увек постоји неки основни сроднички однос из којег произилазе други. Према том принципу се у групи примарних термина убрајају они који се, с обзиром на близину сродства, користе за називање генеалошки ближних сродника.

Појединац ступањем у брак стиче нове сроднике, односно у оквиру постојеће мреже сродничких односа формирају се нови односи. Личном брачном везом не

стиче афиналне сроднике само субјекат, већ и остали чланови његове крвнородничке заједнице. У складу са тим је у наставку дат приказ сродничких термина, који се у проучаваној средини користе за афиналне сроднике.

Називи *прија* и *пријатељ* користе се за зетовљево или снајину мајку и оца. Називом *пријатељи* означавају се сви остали крвни сродници зета и снаје. Уколико се говори о одређеном сроднику који се убраја у пријатеље, онда се сродничка повезаност изражава синтагматски. Примери таквог начина називања су: *на снају браћ*, *од зетџа шетџа* и слично.

Жена за родитеље свог мужа користи називе: *мама* и *шаша*, односно обраћа им се са *мамо* или *мајке* и *шашо* или *шаше*. Међутим, потребно је истаћи да се, осим поменутих назива за родитеље брачног друга, неретко користе и други називи или чак лична имена. Снаја се свекру и свекрви неретко обраћа називима које користе њена деца за те сроднике. То су сроднички термини *баба* или *нана* за свекру и *деда* за свекра. Коришћење назива *баба* и *деда* за свекра и свекру доводи се у везу са самим односом између ових сродника, који је мање формалан. Међутим, треба имати у виду да то увек не значи да су односи и приснији. Према схватању казивача, није небитно којим се речима снаја обраћа свекру и свекрви. Они сматрају да је називање један од начина да се искаже поштовање према њима као старијима. Познато нам је да се у сродничкој структури свекру и свекрви приписује посебно место, па стога не може бити неважно које ће називе снаја употребити. Називи *свекар* за мужевљевог оца и *свекрва* за мужевљево мајку користе се само приликом описивања родбинске везе.

Особе мушког пола родитеље своје супруге називају *деда* (назив за жениног оца) и *баба* (назив за женину мајку). Наведени називи за женине родитеље нису уобичајени у осталим крајевима Србије.¹⁵ Уз поменуте називе се у градској средини, мада врло ретко, могу чути и називи *шаси* и *шашша* за жениног оца и мајку. Називи *баба* и *деда* се — према мишљењу казивача — користе са намером да се изрази поштовање према родитељима жене. Врањанци сматрају да су овим називима женин отац и мајка сврстани у категорију очевих и мајчиних родитеља, а познато нам је да су они у сродничкој структури у традицијском друштву заузимали посебно место. Из овог, као и из многих досад наведених примера, може се закључити да су сроднички термини не само индикатор природе односа између сродника, већ да указују и на то како би сродници требало да се опходе једни према другима.

У досадашњем излагању није посебно наглашено да жена сроднике свог мужа најчешће назива исто као и он. Међутим, ретки су случајеви да муж своје афиналне сроднике назива терминима које за њих, као своје крвне сроднике, користи и његова жена.

Зетџ је назив за кћеркиног или сестриног супруга, док се називи *снајка* и *снашка*, односно *снајке* (у обраћању) или *снашке* (у обраћању), користе за супругу сина или брата, тј. за снају. Потребно је нагласити да је сроднички термин *снашка* архаичнији назив у односу на сроднички термин *снајка*. Иако се оба сродничка назива користе за називање једног сродника, постоји извесна разлика у њиховој употреби. Наиме, појединац синовљево жену назива *снашка*, а братовљево *снајка*,

¹⁵ Овом приликом треба рећи да је и В. Ст. Карацић у свом *Рјечнику* навео да се понегде за пуницу, тј. ташту користи назив *баба* (1935, 9). Нажалост, аутор није прецизирао где је забележио тај податак, што би свакако било од великог значаја за потпуније анализирање употребе овог термина. Употреба назива *баба* за ташту забележена је и у области Ресаве (Никола Пантелић, *Село, сродство и породница*, Гласник Етнографског музеја 28–29, Београд 1965–66, 170), те у Великом Поморављу (пода так ми је посредовала колегиница др Софија Милорадовић. Због тога јој најлепше захваљујем).

премда се и за братовљеву жену користи назив *снашка* уколико се трећем лицу објашњава сродничка веза са тим сродником. Осим тога, потребно је додати да постоји разлика у употреби сродничког термина *снајка* с обзиром на старост сродника. Према томе, појединац жену свог старијег брата назива *снајка*, односно *снајке* (у обраћању), а жену свог млађег брата личним именом. Уколико има више снаја, онда уз сроднички термин додаје и лично име особе којој се обраћа или о којој говори (*снајка Рада*, рецимо). Употреба наведених сродничких термина је код млађе генерације¹⁶ Врањанаца данас све мање у оптицају, а све масовнија постаје употреба личног имена, поготово у случају директног контакта сродника. Наведено се може посматрати као једна од промена у терминологији сродства и свакако је од значаја за посматрање трансформације старих и употребе нових назива за сроднике.

Заова, односно *зълва*¹⁷ је назив који субјекат користи за мужевљеву сестру. Особе женског пола за мужа своје заове користе назив *зей*¹⁸ (у обраћању). Назив *зей* се углавном употребљава само када појединац говори о том сроднику неком трећем лицу. У непосредном обраћању мужевљевој сестри користи се лично име. Наведено важи и у обрнутом смеру. Заова братовљеву жену најчешће ословљава личним именом. Осим поменутих термина, забележена је и употреба назива *секо* (у обраћању) и *сејче* (номинатив у средњем роду) за мужевљеву сестру. *Сејче*¹⁹ (у обраћању) је архаичан назив који се данас врло ретко може чути; углавном га користе старије жене које живе или су одрасле на селу.

Наведено је да су називи за поједине афиналне сроднике грађени према називима за крвне сроднике, а да је употреба истог назива за крвне и афиналне сроднике најчешћа у случају називања мужевљевих сродника од стране жене. Тако је и у овом случају. С обзиром на то да би брат требало да ословљава сестру са *секо*, разумљиво је да би тај назив требало да користи и његова жена за своју заову. Међутим, употреба термина *сека* не зависи само од природе односа између брата и сестре, већ и од степена блискости између снаје и заове. У случају нескладног односа ретко долази до интеракције сродника, а самим тим је и употреба сродничких назива редукована.

Девер је сроднички термин који се користи за мужевљевог брата. Поменути назив се употребљава само приликом описивања родбинске везе, а не и у непосредној комуникацији снаје и девера. Жена мужевљевог брата назива на исти начин као и њен муж, што значи да му се обраћа са *брацо* (основни облик је *браца*)

¹⁶ Један од резултата истраживања сродничких односа и терминологије сродства у врањском крају односи се управо на утицај година старости на формирање одређеног типа сродничког односа или употребе одређених сродничких термина. С обзиром на то да су појмови *млад* и *стипар* недовољно прецизни, сматрало се да је у циљу прецизнијег датирања неопходно навести и период када су одређени изрази или појава забележени. У овом истраживању се под појмом *млађа генерација* подразумева популација између 20 и 40 година, а ову врсту сродничке везе су заснивали у периоду од краја осамдесетих до краја деведесетих година XX века.

¹⁷ „На месту старих словенских полугласника њ и њ, а такође и новијег полугласника (...) изговара се овде посебна фонема која по правилу има гласовну вредност нелабијализованог вокала...“ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и шипокавско наречје*, Нови Сад 1985, 110.

¹⁸ Овде је потребно нагласити да је назив *зей*, као и неки други сроднички називи, у употреби и за сроднике који у ствари нису „прави“, у смислу да се веза сродства остварује преко трећег лица. Тако се у циљу прецизнијег одређивања сродничког односа неретко користи и реч *рођени*. Поменуто је да се овај израз употребљава када се жели нагласити да је појединац у директној сродничкој повезаности са сродником о коме се говори или коме се обраћа.

¹⁹ Поменути сроднички назив је М. Златановић забележио у селу Дубница код Врања. Ради се о хипокористику од назива *сеја* (М. Златановић, *н. д.*, 362).

или *баџе* (основни облик је *баџа*). Назив *брацо* се користи за девера који је млађи мужевљев брат, а назив *баџе* за старијег девера. Уколико субјекат има више девера, онда уз поменуте сродничке називе додаје лично име сродника о којем говори или којем се обраћа. Млађа популација Врањанаца ретко користи горе наведене називе. Снаја девера у обраћању назива личним именом. Наведена промена у сродничкој терминологији свакако није специфична само за ову средину. Претпоставља се да је до употребе личних имена уместо сродничких назива дошло услед општих промена у сродничким односима. Међутим, то не значи да се сродници данас због тога мање поштују, или да употреба личних имена утиче на њихову слабију повезаност или присност у односима. Пре би се могло рећи да указује на супротно. Истраживање сродничких односа у врањском крају наводи на закључак да природа односа између сродника у много већој мери зависи од низа других чинилаца,²⁰ који не утичу директно и на употребу одређених сродничких назива.

Свасџика је назив за женину сестру, премда се овај сроднички термин не користи у обраћању, већ само када се жели описати сродничка веза са том особом. Зет и свастика се у међусобном обраћању ословљавају личним именима.

Шурак је назив за жениног брата. Међутим, у непосредном обраћању се тај сроднички термин такорећи и не употребљава. Уместо одговарајућег сродничког назива користи се лично име. Наведено важи и у обрнутом смеру. Називе *шурњаја* или *шурајка* зет користи за шуракову жену. Поменути називи се у овој средини ретко могу чути. У међусобној комуникацији се користе лична имена, а када се описује однос са тим сродником, онда се најчешће каже: *шурак и његова жена, од шурака жена*. Наведени термин за сродника женског пола је, као и неки претходно поменути, изведен из назива за мушког сродника. Овакав начин формирања термина доводи се у везу са израженим принципом патрилинеарности у нашем сродничком систему.

За жене од два брата постоји назив *јетрве* (сингулар — *јетрва*). Међутим, у непосредној комуникацији се ословљавају са *снајке* (*снајка* је основни облик), с тим да се и у овом случају поштује принцип старости. Тако млађа јетрва старију назива *снајке*, док старија млађу назива личним именом.

Наведено је да се у овој средини, као и у другим крајевима Србије, користе сроднички називи који су преузети из језика других народа или етничких заједница са којима су Срби током свог историјског развоја долазили у контакт. Називи *баџа*, *баџо* (у обраћању) и *баџанак* представљају позајмицу у нашој терминологији сродства. Уз поменуте називе, који се сматрају старијим — нарочито *баџанак*,²¹ субјекат за свастикиног мужа употребљава и назив *џашеног*.²² Као што је био случај у великом броју наведених примера, тако је и у овом пракса да се сродници у непосредној комуникацији називају личним именима, а да сродничке термине користе у случају када је потребно описати или навести врсту сродства са одређеном особом, односно сродником.

Називи *деверичин* или *деверичан* (за сродника мушког пола) и *деверичина* (за сродника женског пола) скоро да се и не користе. Сродничка повезаност жене са

²⁰ Јадранка Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању*, Етнографски институт САНУ, Посебно издање 48, Београд 2001, 40–108.

²¹ Поменути називи се сматрају турцизмом у нашој сродничкој терминологији. Наиме, они воде порекло од турске речи „баџанак“ (А. Шкаљић, *н. д.*, 111).

²² Назив *баџанак* представља позајмљеницу из османлијског турског, а из турског језика је преузет и назив *џашеног* (М. Бјелетић, *н. д.*, 397).

деверовом децом најчешће се изражава синтагматски — *од девера деца, на девера ми син* и слично. У међусобној комуникацији користе се лична имена. Слично наведеним, постоје сроднички називи и за шуракову и заовину децу. За шуракову децу постоји назив *шурачићи*, а за заовину децу — *зълвичићи*. Наведени сроднички називи су дати у плуралу. Посебан назив само за женско или мушко дете није познат. Казивачи су били затечени када је постављено питање називања поменутих сродника сродничким термином, јер се у обраћању користе лична имена. Називи *шурачићи* и *зълвичићи* се такорећи и не познају и нису у употреби. Појединац сродничку везу са тим особама представља на следећи начин — *од зълву деца* или *од шурака деца, на шурака ми син* или *на жениног брајћа деца* и томе слично. У случају када се помињу свастикина деца, сродничка се повезаност такође изражава на овај начин — *дејте на свастџику, од свастџику деца, на женину сестџу дејте* и томе слично.

Наведени термини се могу посматрати као пример када жена своје афиналне сроднике не назива истим терминима које за њих, као консангивне, користи њен муж, што је разумљиво ако пођемо од тога да њих двоје нису у истом сродничком односу са тим особама. Може се такође запазити да се сроднички термини неретко користе у складу са врстом сродничке повезаности и да није увек најважније приликом грађења термина правило да се називи за даље сроднике изводе из назива за ближе. Свако правило се примењује у складу са осталим принципима везаним за формирање сродничких односа. Због тога је, а да не би дошло до погрешног тумачења употребе одређеног сродничког назива, неопходно познавати саму сродничку структуру и начин формирања родбинских веза и односа.

Истакнуто је да формирање сродничких назива зависи од друштвене атмосфере, језичких одлика, од сродничке структуре и низа других фактора. С обзиром на то да се ти фактори мењају кроз историју, логично је да се са њиховом променом мењају и сроднички називи. Промене у друштву утичу на промене у сродничкој структури, а тиме и на промене у терминологији сродства. Међутим, потребно је напоменути да сродничка терминологија представља онај сегмент сродничког система, који се у односу на неке друге најспорије трансформише, односно да терминологија сродства представља онај сегмент сродничке структуре, у којем се старе одлике најдуже задржавају. У прилог наведеном је податак да се и данас могу забележити сроднички називи који су били у оптицају у традицијском друштву, односно онда када је најраспрострањенији облик породичне организације била проширена, вишегенерацијска породица. Током проучавања сродничких односа у врањском крају су забележени следећи архаични називи: *сџарь џајџко* и *сџарь мајче*.

Називи за стрица, много старијег од оца, били су: *џајџе сџаро* или *сџаро џајџе* (оба у обраћању). Аналогно овим називима, постојали су и називи за сродника женског пола: *сџарь мајче, мајче сџаро* или само *мајче* (у обраћању), који су се користили за стрину која је по годинама била много старија од мајке. Употребом поменутих назива се, како наводе казивачи, исказивало посебно поштовање стрицу и стрини. Наведени називи се могу посматрати као пример постојања потребе да се сродничким термином искаже место које је одређени сродник заузимао или заузима у сродничкој и породичној структури, а које је по нечему посебно. Имајући у виду чињеницу да су се стриц и стрина, с обзиром на своје године старости, могли сврстати на генерацијски ниво бабе и деде, а не родитеља, постаје разумљиво грађење и постојање посебних назива. Казивачи употребу поменутих сродничких назива доводе у везу са оним периодом друштвеног развоја када су посто-

јале братственичке и очинске задруге, за које је био карактеристичан одређени начин организације унутарпородичног живота. Према томе, не може се рећи да су ови називи специфични само за врањски крај.²³ Иако се постанак и употреба поменутих сродничких назива могу тумачити на више начина,²⁴ они су у сваком случају значајни за истраживање сродничке терминологије. Потребно их је посматрати повезано са друштвеним оквиром у којем су забележени.

Осим поменутих назива, у литератури наилазимо и на неке друге архаичне родбинске називе, као нпр. назив *балдџа*²⁵ за свастику. Колико нам је познато, овај сроднички термин се данас више не користи. Мали је број оних Врањанаца који су чули за њега или били сведоци његове употребе. Поменути родбински називи илуструју како се одвија процес трансформације у сродничкој терминологији, односно показују због чега и на који начин долази до губљења старих термина и њихове замене новим.

На основу свега изнетог може се извести закључак да се одлике сродничке структуре рефлектују у терминологији сродства. Свакако да постоји утицај и у супротном смеру, те се испоставља да је терминологија погодна за сагледавање многих одлика сродничког система и друштва у целини. Како наводи R. Fox, проучавање сродничке терминологије може бити један од основних праваца за разумевање сродничког система.²⁶ Због тога сматрамо да би проучавање истог ипак требало да заузме значајније место у оквиру етнолошких и антрополошких истраживања код нас, поготово ако се желе превазићи недостаци у оквиру терминологије²⁷ која се користи приликом изучавања сродничког система.

²³ Сроднички називи *сџари шајко* и *сџара мајка* за стрица и стрину забележени су и у области Лужнице и Нишаве (Видосава Николић, *Архаичне усџанове и појаве друштвеног обичајног живота у Врањском Поморављу*, Лесковачки зборник VIII, Лесковац 1967, 93), затим у Лесковачкој Морави (Драгутин Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски Етнографски Зборник, књ. LXX, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, књ. 31, Београд 1958, 175), али и код Срба у Свињци (Никола Пантелић, *Породични односи и свадбени обичаји у Свињци*, Зборник Етнографског института САНУ, књ. 5, Београд 1971, 59).

²⁴ Тако Н. Пантелић употребу ових сродничких назива за стрица и стрину доводи у везу са постојањем снахачества у крајевима у којима су поменути називи управо забележени (Н. Пантелић, *н. д.*, 59).

²⁵ Овај сроднички назив представља турцизам у нашем језику; потиче од речи *baldiz*, која се у турском језику користи за свастику (М. Златановић, *н. д.*, 28).

²⁶ Robin Fox, *Kinship and marriage, (An Anthropological perspective)*, A Pelican Original, London 1973, 190.

²⁷ Мисли се на недовољно разрађен и развијен термилошки апарат који се користи приликом изучавања сродства. Због тога се истраживач приликом проучавања, не само сродничке терминологије већ и осталих сегмената система, сусреће са одређеним потешкоћама. Једна од њих јесте непостојање одређених назива у нашем језику. Због тога се употребљавају страни термини, а у вези са тим се онда поставља питање њиховог превода и усаглашености са одликама нашег сродничког система. Постоје још и нека друга питања и недоумице, као што је формирање нових израза, односно праћење промена у сродничком систему кроз терминологију и слично, чијем би решавању требало што пре приступити.

Jadranka DJORDJEVIĆ

KINSHIP TERMS IN THE DISTRICT OF VRANJE

Key words: kinship terminology, kinship terms, kinship relations, Vranje, the surrounding area of Vranje.

Kinship terminology includes a variety of terms used to identify and address kinsmen. This paper deals with nominal kinship categories, used for blood or fictive kinsmen in the district of Vranje during the second half of the 20th century. In addition, some old-fashioned, long-used kinship terms were also noted down. In addition to the similarities with the kinship terminology used among Serbs in general, the terminology used in the area of Vranje has a couple of specifics of its own. These specifics originated in the particular cultural and social environment of Vranje. The appellations of (paternal) uncle, wife of father's brother, uncle, father-in-law and mother-in-law are just a few of the specific terms used in the area examined. A kinship relation as well as the maintenance of the bond is based on emotional attachment and life-interest similarities. This is illustrated in the usage of personal names in direct communications instead of kinship terms. On the other hand, some archaic kin appellations are still in use, which indicates that the formation of the new terms does not imply the disappearance of the old ones. The concurrent usage of the old and new terms characterizes the kinship terminology, where changes act in a less visible manner. In sum, kinship terminology is a complex subject that offers a number of possibilities for understanding various aspects of the kinship system and segments of a given society.